

Resultaat en financiering primaire landbouw

Kernpunten:

- agrarisch inkomen in 2009 fors gedaald door lagere opbrengstprijzen
- lage inkomens en ontsparingen in 2009 volgen op al matig 2008
- inkomen veel bedrijven onder 'laag inkomensniveau'
- belang van inkomsten uit toeslagen, niet-agrarische activiteiten en van buiten bedrijf gestegen
- grote verschillen in inkomsten uit toeslagen en niet-agrarische activiteiten
- inkomen biologische bedrijven in akkerbouw hoger, in melkveehouderij gelijk aan gangbare bedrijven
- aandeel bedrijfstoelagen in Nederland lager dan in andere EU-landen
- in 2008 meer innoverende bedrijven
- aandeel eigen vermogen gedaald

8

Dit hoofdstuk behandelt de resultaten van de sector land- en tuinbouw als geheel en van de verschillende typen land- en tuinbouwbedrijven. In §8.1 komt het resultaat van de primaire sector aan bod op basis van gegevens van CBS en LEI. Het resultaat van de sector wordt bepaald aan de hand van met name de waarde van de productie en van verbruikte goederen en diensten. Vanaf §8.2 worden resultaten van groepen bedrijven in de primaire land- en tuinbouw besproken, hoofdzakelijk op basis van gegevens uit het Bedrijven-Informatienet van het LEI.

8.1 Sectorresultaten land- en tuinbouw

De brutoproductiewaarde van de land- en tuinbouw in Nederland kwam in 2009 5% lager uit dan in 2008 (tabel 8.1). Deze vermindering is geheel toe te schrijven aan de gemiddeld 7,5% lagere prijzen, het productievolume nam toe met 3%. Tussen de sectoren van de land- en tuinbouw zijn er aanzienlijke verschillen in de mate waarin de prijzen van de producten daalden ten opzichte van 2008. De ontwikkeling van de prijzen en het volume voor de onderscheiden sectoren komt aan bod in §8.3.2.

De productiekosten verminderden in 2009 met ruim 4%. Vooral veevoerprijzen daalden fors, met ongeveer 15%, dankzij sinds eind 2007 dalende graanprijzen (zie ook figuur 8.1). Vooral de intensieve veehouderij heeft hiervan profijt. Van andere kostenposten, zoals energie, kunstmest en dergelijke, is de prijsdaling veel gematigder.

Tabel 8.1

Productiewaarde, kosten en inkomsten (mln. euro) van de primaire land- en tuinbouw, 2007-2009

		Waarde			Index 2009 (2008=100)		
		2007	2008 (v)	2009 (r)	Volume (r)	Prijs (r)	Waarde (r)
Bruto productiewaarde	(+)	23.531	24.013	22.871	103,0	92,5	95,0
w.v. akkerbouw		2.662	2.345	2.349	103,0	97,0	100,0
tuinbouw		9.062	9.086	8.899	103,5	94,0	98,0
rundveehouderij		4.801	5.137	4.032	102,5	77,0	78,5
intensieve veehouderij		4.288	4.574	4.695	104,5	98,5	102,5
overige landbouw		2.718	2.870	2.894	101,0	100,0	101,0
Aangekochte goederen en diensten	(-)	14.494	16.021	15.314	100,0	96,0	95,5
w.v. veevoeder		4.320	4.829	4.080	99,0	85,5	84,5
energie		2.150	2.566	2.527	101,0	97,5	98,5
Bruto toegevoegde waarde	(=)	9.037	7.991	7.556	109,5	86,5	94,5
Afschrijvingen	(-)	2.808	2.851	2.894	100,5	101,0	101,5
Saldo heffingen en subsidies	(+)	284	210	236			112,5
Netto toegevoegde waarde	(=)	6.514	5.351	4.899			91,5
Betaalde factorkosten	(-)	3.755	3.815	3.727			97,5
Resterend inkomen	(=)	2.759	1.536	1.172			76,5

Bron: CBS; raming 2009 LEI.

De prijsdaling van energie, gemiddeld 2,5%, werkt niet door naar alle bedrijven. Zo hebben glastuinders die in 2008 contracten met de gasleverancier afsloten tegen een toen nog hogere prijs, in 2009 nog geen voordeel gehad van de gedaalde olieprijs. Bedrijven die met warmtekrachtkoppeling ook elektriciteit produceren zagen de opbrengst hiervan verminderen. De kosten van andere goederen en diensten die de land- en tuinbouw benut voor de productie zijn in samenhang met de inflatie gestegen.

Ondanks de lagere productiekosten nam de toegevoegde waarde van de sector in 2009 af. De bruto toegevoegde waarde was ruim 5% kleiner; de netto toegevoegde waarde, dat is de beloning voor de inzet van arbeid, grond en kapitaal, daalde zelfs met meer dan 8%. Hierbij spelen, naast de kosten van afschrijvingen en van heffingen, ook inkomsten van de landbouw in de vorm van subsidies een rol. De als subsidies aangemerkte inkomsten betreffen voor een groot deel de Europese bedrijfstoelagen, vooral akkerbouwers en rundveehouders ontvangen deze. De voor arbeid, grond (pacht) en kapitaal (rente) door de land- en tuinbouw betaalde bedragen (factorkosten) namen in 2009 licht af tot ruim 3,7 mrd. euro. Dat was vooral het gevolg van een daling van de rentetarieven voor langlopende leningen; de betaalde arbeidslonen en pacht bleven per saldo ongeveer gelijk.

Het uiteindelijk voor de ondernemers en hun gezinnen resterende inkomen uit de agrarische productie daalde met bijna een kwart en kwam in 2009 op een dieptepunt (1,2 mrd. euro). De laatste twee jaar is dit inkomen meer dan gehalveerd. De koopkracht

van de agrarische ondernemers is, op basis van de resultaten van de sector, in 2009 aanzienlijk lager dan aan het begin van de 21e eeuw (zie ook De Bont et al., 2009:145). In 2009 bleef van de totale productiewaarde van bijna 23 mrd. euro slechts circa 5% over als inkomen van de landbouw. Deze 'inkomensmarge' was in 2007 nog 11%. Het geraamde resterende inkomen is slechts een paar honderd miljoen euro hoger dan de ruim 800 mln. euro die de sector ontvangt aan bedrijfstoelagen.

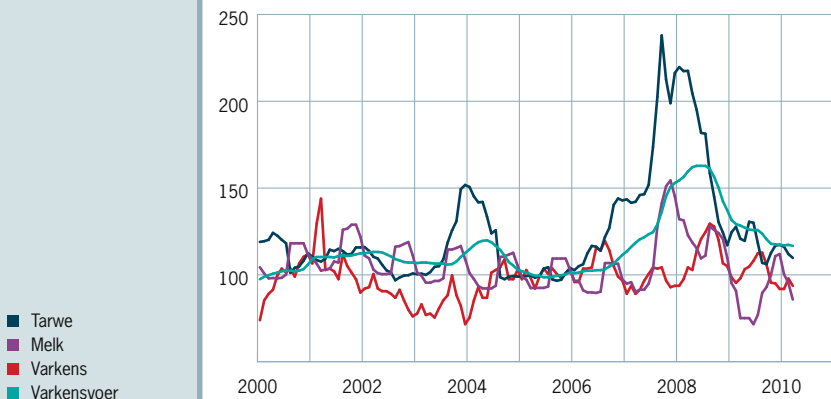
Sterke prijsfluctuaties

De afgelopen jaren kreeg de landbouw meer dan in het verleden te maken met grote schommelingen in de prijzen van producten (figuur 8.1). De prijzen van graan en melk, die door de werking van het EU-landbouwbeleid voorheen een vrij vlak verloop lieten zien, stegen vanaf 2006 ongekend sterk. Vanaf 2008 daalden de prijzen van graan en melk echter weer fors, voor de Europese landbouw werd deze daling nog enigszins afgeremd omdat de EU alsnog in de graan- en zuivelmarkten intervenieerde door het aankopen van overaanbod. De hectische ontwikkelingen van de graan- en melkprijzen staan niet op zichzelf. De prijzen van aardolie en niet-agrarische grondstoffen lieten de laatste jaren zelfs een nog grotere volatiliteit zien (zie §1.1.1).

Door de sterke prijsfluctuaties van genoemde landbouwproducten zijn de inkomens in de melkveehouderij en akkerbouw minder stabiel geworden. De Nederlandse akkerbouw met een bouwplan waarin granen veelal minder centraal staan dan in de meeste andere EU-landen, kende overigens door de prijsfluctuaties van ondermeer aardappelen al van jaar tot jaar wisselende inkomens. De melkveehouderij had die ervaring echter nog niet.

Figuur 8.1

Ontwikkeling (index, 2005=100) van de prijs van enkele producten per maand, 2000-2010

Bron: LEI.

8.2 Bedrijfsresultaten gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf

8.2.1 Algemeen beeld

De resultaten van land- en tuinbouwbedrijven in deze en volgende paragrafen zijn gebaseerd op de gegevens van steekproefbedrijven uit het Informatienet, uitgezonderd de resultaten van 2009. Dit zijn ramingen omdat voor dat jaar nog geen bedrijfsgegevens beschikbaar zijn. De steekproefpopulatie bestond in 2008 uit ongeveer 57.000 bedrijven; de meeste van de overige ongeveer 18.000 door de Landbouwtelling geregistreerde bedrijven zijn kleiner dan de ondergrens van circa 14 nge die voor het Informatienet wordt gehanteerd. De laatste jaren zijn veranderingen in de uitgangspunten voor de berekeningen doorgevoerd, zie hiervoor de bijlage Begripsomschrijvingen.

Inkomensvorming

Het inkomen uit bedrijf van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf was in 2007 duidelijk hoger dan in voorgaande jaren (tabel 8.2). Daarna gaat het echter bergafwaarts, in 2008 daalde het inkomen tot gemiddeld 36.000 euro per bedrijf. In 2009 wordt een verdere afname verwacht naar ongeveer 5.000 euro. Dergelijke forse dalingen in twee opvolgende jaren hebben zich lange tijd, zeker de laatste twintig jaar, niet voorgedaan in de Nederlandse landbouw. Het nu voor 2009 geraamde niveau is beduidend lager dan in eerdere perioden met slechte resultaten, namelijk begin jaren negentig (1992 en 1993) en rond de eeuwwisseling (1999 en 2002). De inkomensdaling is vooral toe te schrijven aan de lagere prijzen.

Bij de inkomensvorming uit bedrijf spelen ook andere dan agrarische opbrengsten een rol. Het gaat dan om ontvangen subsidies, dit zijn vooral de bedrijfstoelagen, en inkomsten uit verbreding. In een jaar met slechte bedrijfsresultaten, zoals in 2009, neemt het belang van deze andere opbrengsten toe (tot ruim 10%). Er is op dit punt wel sprake van een grote spreiding tussen de bedrijven. Ook het belang van de inkomsten van buiten het bedrijf (arbeid, spaargelden, beleggingen en uitkeringen) is groter in een jaar met tegenvallende bedrijfsresultaten. De inkomsten van buiten het bedrijf zijn de laatste jaren sowieso gestegen. In 2008 zorgde de sterke daling van de aandelenkoersen voor een terugval, maar in 2009 is er naar verwachting weer enig herstel. De AEX-index krabbelde op, maar keerde nog niet terug naar het niveau van voor de kredietcrisis. Gemiddeld gaat het bij de inkomsten van buiten het bedrijf om een bedrag van 15 tot 20.000 euro. Dit is ongeveer evenveel als de inkomsten uit bedrijfstoelagen en subsidies, en als de opbrengsten uit verbreding. Bij de laatste categorie moet wel bedacht worden dat er kosten zijn verbonden aan die activiteiten; opbrengst is daar dus nog geen inkomen.

Na betaling van belastingen en de privébestedingen resteert in de regel gemiddeld voor alle bedrijven een positief bedrag aan besparingen, in de afgelopen twintig jaar was dat alleen in 2002 en 2008 niet het geval.

Tabel 8.2		Resultaat en inkomen (1.000 euro) van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf, 2001-2009			
		2001-2005	2007	2008	2009 (r)
Opbrengsten	(+)	275,5	375,9	395,6	367,6
w.v. landbouwproductie (%)		95,2	91,9	90,9	89,9
toeslagen en subsidies (%)		2,8	4,4	4,4	4,8
overige (verbreding) (%) ^a		1,8	3,5	4,6	5,3
Betaalde kosten en afschrijvingen	(-)	239,3	324,6	360,7	363,2
Buitengewone baten en lasten	(+)	1,5	-0,9	1,1	1,1
Inkomen uit bedrijf ^b	(=)	37,7	50,4	36,0	5,5
Idem per onbetaalde aje		26,3	35,0	24,8	3,8
Inkomsten buiten bedrijf	(+)	11,8	19,7	14,0	18,5
w.v. arbeid		5,7	8,8	9,0	9,0
overig		6,1	10,9	6,0	9,5
Totaal inkomen	(=)	49,5	70,1	50,0	24,0
Belastingen	(-)	3,5	8,9	7,2	7,0
Privé-bestedingen	(-)	37,2	48,0	48,2	47,0
Besparingen	(=)	8,7	13,1	-5,5	-30,0

a Hierin zijn begrepen de opbrengsten uit natuurbeheer, energieverkoop, werk voor derden, zorg en recreatie;
b vanaf 2009 wordt afgeschreven op melkquotum. Die kostenpost drukt het resultaat van het gemiddelde bedrijf met ongeveer 6.000 euro.

Bron: Informatienet.

Ook 2009 is een uitzondering op de regel, de ontsparing beloopt zo'n 30.000 euro per bedrijf. De vermogenspositie van veel bedrijven is opnieuw verzwakt en (uitbreidings)investeringen moeten in versterkte mate worden gefinancierd uit nieuwe leningen (zie ook §8.4).

Inkomensverschillen aanzienlijk

Binnen de land- en tuinbouw zijn er elk jaar grote verschillen in inkomen uit bedrijf, dus afgezien van de inkomsten van buiten het bedrijf. Dit komt onder meer door verschillen in bedrijfsomvang en -opzet. Het inkomen wordt vaak uitgedrukt in euro per onbetaalde arbeidsjaareenheid (aje). Op die manier zijn de bedrijfsresultaten van uiteenlopende bedrijven beter vergelijkbaar. Gemiddeld is er per bedrijf 1,4 onbetaalde aje. Hieronder worden naast de ondernemers hun partners en (andere niet gesalarieerde) meewerkende gezinsleden gerekend. Op kleinere bedrijven is veelal 1 ondernemer aanwezig, maar de arbeidsinzet kan ook lager zijn dan 1 aje.

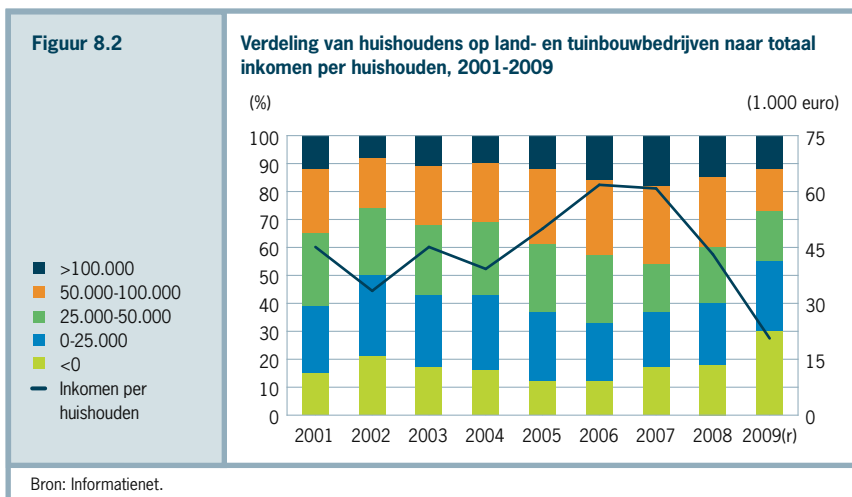
De (berekende) kosten van de arbeid van een onbetaalde aje bedragen gemiddeld ongeveer 50.000 euro per jaar. Het gemiddeld inkomen uit bedrijf verschilt vrij sterk per jaar, maar is de afgelopen jaren onder dit bedrag gebleven. In 2009 zal dat nog sterker het geval zijn, de land- en tuinbouw blijft nog verder achter in beloningsniveau bij de rest van de economie.

Ook de verslechtering van de bedrijfsresultaten in 2008 en 2009 pakt zeer verschillend uit voor bedrijven. Een weliswaar (erg) klein deel van de onbetaalde aje weet ook in 2009 nog een inkomen hoger dan 100.000 euro te behalen, maar voor een groot deel van de ondernemers en overige onbetaalde arbeidskrachten blijft het inkomen onder 25.000 euro. Een vrij aanzienlijk deel moet over 2009 zelfs genoegen nemen met een negatieve uitkomst uit bedrijf vanwege de slechte resultaten in enkele belangrijke sectoren, zoals de glastuinbouw en de melkveehouderij (zie §8.3).

Lage inkomensproblematiek

Op basis van het totale inkomen kan worden bepaald of sprake is van lage inkomens. Zowel het inkomen uit bedrijf als dat van buiten bedrijf wordt dan meegenomen en vaak uitgedrukt per huishouden. Wanneer dat totale inkomen onder de circa 22.000 euro blijft, het voor zelfstandigen berekende 'minimuminkomen' aan de hand van de IOAZ-regeling voor werknemers, kan dat als problematisch worden gezien. Hierbij wordt overigens geen rekening gehouden met de vermogenspositie van de betrokkenen. Gemiddeld zijn er per bedrijf in 2009 1,15 gezinnen. In 2006 en 2007 kwam het (totale) inkomen per agrarisch gezin relatief hoog uit, gemiddeld op meer dan 60.000 euro. In 2009 echter is het nog maar ongeveer een derde van dat niveau (figuur 8.2) en valt naar verwachting meer dan de helft van de agrarische gezinnen onder de lage inkomensgrens.

Met name in de glastuinbouw, vooral bij groenten- en snijbloementelers, en in de melkveehouderij zijn in 2009 veel gezinnen met lage inkomens. Voor veel van de gezinnen in de glastuinbouw is 2009 het tweede opeenvolgende jaar met een teleurstellend inkomen. Ook onder de varkenshouders zijn er veel gezinnen met een laag inkomen. Voor 2009 geldt dit vooral voor de gesloten varkensbedrijven en de vleesvarkensbedrijven: de fokvarkensbedrijven profiteerden van hogere biggenprijzen.

In de pluimveehouderij hadden vooral in 2008 veel gezinnen een laag inkomen. In 2009 is naar verwachting het beeld duidelijk gunstiger, vooral voor de leghennenhouders. In de akkerbouw is het aantal gezinnen met een inkomen onder het minimumniveau vanaf 2006 toegenomen. Door inkomsten van buiten het bedrijf behalen de meeste akkerbouwers nog wel een inkomen boven het gestelde minimumniveau.

8.2.2 Bedrijfstoeslagen

De Europese bedrijfstoeslagen (en andere nog gekoppelde premies) zijn voor veel landbouwbedrijven van groot belang voor het inkomen. Gemiddeld dragen deze toeslagen voor 4% bij in de opbrengsten, de inkomensbijdrage is met gemiddeld bijna 50% in 2008 aanzienlijk (tabel 8.3). Wel zijn er grote verschillen tussen bedrijven. Ongeveer 80% van de bedrijven ontvangt toeslagen, de bedrijven die geen toeslagen krijgen zijn vooral bedrijven in de tuinbouw en de intensieve veehouderij. Ongeveer 5% van de bedrijven ontvangt meer dan 50.000 euro aan toeslagen. Deze 'grote' ontvangers zijn voor een belangrijk deel melkvee- en akkerbouwbedrijven, alsook vleeskalverenbedrijven. Op deze bedrijven bestaat het inkomen uit bedrijf in 2008 voor meer dan 60% uit toeslagen.

8

Tabel 8.3		Kengetallen per bedrijf van land- en tuinbouwbedrijven, verdeeld naar ontvangen toeslagen en subsidies, 2008				
	Ontvangen toeslagen en subsidies (1.000 euro)					Totaal
	0	>0 - 10	10 - 25	25 - 50	> 50	
Verdeling bedrijven (%)	20	32	29	14	5	100
Verdeling toeslagen (%)	0	10	33	30	27	100
Totaal opbrengsten (x 1.000 euro)	709	266	249	405	679	396
w.v. toeslagen en subsidies (x 1.000 euro)	0	5	17	33	80	15
Inkomen uit bedrijf per oaje (x 1.000 euro)	5	5	29	49	68	25
Aandeel toeslagen in (%):						
totale opbrengsten	0	2	7	8	12	4
inkomen uit bedrijf	0	86	43	44	62	48
Aandeel bedrijven naar inkomensklasse (per oaje) (%)						
<25.000	67	76	47	23	22	56
25.000-50.000	15	13	28	27	33	21
>50.000	18	11	25	49	46	23
Aandeel bedrijven naar type (%)						
Akkerbouw	0	13	18	21	19	13
Melkveehouderij	0	13	58	66	42	32
Glastuinbouw	38	1	0	0	0	8
Overig	62	73	24	13	39	47
Bron: Informatienet						

Voor bedrijven die minder dan 10.000 euro aan toeslagen ontvangen, is het inkomensaandeel uit de toeslagen nog hoger (86%). Het gaat om ruim 30% van de bedrijven, veelal gemengde bedrijven en andere veehouderijbedrijven dan melkveebedrijven.

Naarmate het bedrag aan toeslagen toeneemt is, althans in 2008, het inkomen van de bedrijven gemiddeld duidelijk hoger. De toeslagen voorzien er mede in dat op een groot deel van de bedrijven die meer dan 10.000 euro ontvangen, het inkomen per onbetaalde aje boven de 25.000 euro blijft. De inkomensafhankelijkheid van de toeslagen is bij de 'middengrote' ontvangers (tussen 10 en 50.000 euro) gemiddeld duidelijk kleiner dan bij de 'kleine' en de 'grote' ontvangers van de toeslagen.

8.2.3 Niet-agrarische activiteiten

Ruim de helft van de land- en tuinbouwbedrijven (uit de steekproefpopulatie van 16-2.000 ege) had volgens het Informatienet in 2008 opbrengsten uit niet-agrarische activiteiten. In het Informatienet zijn opbrengstgegevens beschikbaar over natuurbeheer, werk voor derden, recreatie, energie en zorgboerderijen (tabel 8.4). De opbrengst van verwerkte en van uit huis verkochte producten is opgenomen in de opbrengsten van landbouwproducten (tabel 8.2). De reden hiervoor is dat nog niet goed is gedefinieerd welk deel van de opbrengst toe zou moeten vallen aan de reguliere landbouwopbrengsten en welk deel 'extra' is.

De niet-agrarische activiteiten leveren over alle land- en tuinbouwbedrijven, met een gemiddeld bedrag van ongeveer 18.000 euro, een bijdrage van krap 5% aan de totale opbrengsten. Deze inkomsten zijn niet gelijkmatig verdeeld over de bedrijven. Circa 1 op de 5 bedrijven met dergelijke activiteiten heeft hieruit meer dan 25.000 euro aan opbrengsten. Voor de meeste bedrijven voorzien de activiteiten in een (vrij) bescheiden deel van de opbrengsten.

De opbrengsten uit de niet-agrarische activiteiten die zijn meegenomen in deze paragraaf, bestaan voor bijna 80% uit twee onderdelen, namelijk uit werk voor derden en uit verkoop van energie. Het werk voor derden wordt in de regel met machines uitgevoerd; de agrariër werkt hierbij voor eigen rekening en is dus niet in loondienst van de opdrachtgever. De opbrengsten uit energie betreffen vooral verkoop van elektriciteit die met warmtekracht-koppeling in de glastuinbouw en met windmolens (of turbines) op grondgebonden landbouwbedrijven, zoals akkerbouwbedrijven, wordt opgewekt. De laatste jaren wordt ook door vergisting van gewassen en dierlijke mest elektriciteit geproduceerd, vooral op veehouderijbedrijven. Het gaat bij de energieproductie bijna steeds om bedragen van meer dan 25.000 euro per bedrijf. Werk voor derden levert voor de meeste bedrijven veel lagere bedragen op.

Natuurbeheer, recreatie en zorg dragen samen 20% bij aan de opbrengsten uit niet-agrarische activiteiten. Afzonderlijk gaat het om relatief kleine bijdragen in de totale niet-agrarische opbrengsten, maar op de bedrijven met die betreffende activiteiten kan

het belang vanzelfsprekend wel groot zijn, vooral bij zorg en recreatie. Zo komen Roest et al. (2009) tot de conclusie dat de gemiddelde omzet op een zorgboerderij bijna 60.000 euro bedraagt. Bij natuurbeheer gaat het in het algemeen om een grote groep bedrijven en relatief kleine bedragen per bedrijf, volgens Roest et al. (2009) gemiddeld 7.000 euro.

Bij slechts een kleine groep bedrijven beslaan de niet-landbouwopbrengsten meer dan de helft van de totale opbrengsten. Wat betreft de opbrengsten is het niet-landbouwdeel dan inmiddels de 'eerste' tak geworden. Als bedrijven hun landbouwactiviteiten beëindigen, zullen ze uit de Landbouwtelling verdwijnen. In dat geval verschuiven ze in feite ook van een 'agrarisches bedrijf met multifunctionele landbouw' naar een 'plattelandsonderneming'. De laatste categorie blijft tot nu toe buiten de statistieken.

	Opbrengst niet-agrarische activiteiten (x 1.000 euro)					Totaal
	0	0 - 2,5	2,5 - 10	10 - 25	> 25	
Verdeling bedrijven (%)	47	22	14	7	10	100
Verdeling opbrengsten niet-agrarische act. (%)	0	1	4	7	88	100
Totaal opbrengsten (x 1.000 euro)	380	273	314	364	841	396
w.v. niet-agrarische activiteiten (x 1.000 euro)	0	1	5	15	150	18
idem in %	0	0	2	4	18	5
Bedrijven naar type (%)						
Akkerbouw	8	16	19	14	22	13
Melkveehouderij	31	36	40	40	13	32
Glastuinbouw	11	2	2	2	19	8
Overig	50	45	39	44	47	47
Bron: Informatienet.						

8.3 Bedrijfsresultaten naar bedrijfstypen

8.3.1 Vergelijking van typen

Voor de indeling van bedrijven in gelijksoortige groepen wordt de NEG-typering gebruikt (zie bijlage Begripsomschrijvingen). Van een aantal bedrijfstypen is in tabel 8.5 de inkomensvorming in 2006-2008 weergegeven. Gemiddeld kwam het inkomen uit bedrijf in deze periode uit op ruim 46.000 euro per bedrijf. Met gemiddeld 1,4 onbetaalde aje per bedrijf is het inkomen per onbetaalde aje 32.000 euro. De varkens-, pluimvee- en bloembollenbedrijven kwamen veel lager uit, maar ook de glastuinbouw boekte gemiddeld vrij matige resultaten.

Tabel 8.5

Inkomensvorming (euro per bedrijf per jaar) naar bedrijfstype, gemiddelde 2006-2008

	Aantal onbetaalde aje per bedrijf	Inkomen uit bedrijf				Inkomsten van buiten bedrijf (x 1.000)	Totaal inkomen (x 1.000)
		Per 100 euro onbetaalde kosten	Per 100 euro opbrengsten	Per onbetaalde aje (x 1.000)	Per bedrijf (x 1.000)		
Totaal land- en tuinbouw	1,4	51	13	32,0	46,2	17,4	63,6
Melkveebedrijven	1,5	62	24	43,6	64,7	15,5	80,1
Vleeskalverenbedrijven	1,2	63	25	35,5	44,1	12,7	56,9
Varkensbedrijven	1,2	18	3	11,4	13,3	18,5	31,8
Leghennenbedrijven	1,4	24	3	14,3	19,8	11,7	31,5
Vleeskuikenbedrijven	1,1	32	2	18,6	20,4	16,1	36,5
Akkerbouwbedrijven	1,1	79	24	52,2	56,1	16,9	73,0
Glastuinbouwbedrijven	1,8	44	5	26,0	45,4	2,8	48,2
Champignonbedrijven	2,0	86	11	42,8	87,5	.	.
Opengronds-groentebedrijven	1,7	99	21	50,2	84,9	.	.
Fruitedrijven	1,4	57	18	36,1	49,8	.	.
Bloembollenbedrijven	1,4	27	4	16,7	23,9	.	.
Boomkwekerijbedrijven	1,6	92	22	50,1	79,5	.	.

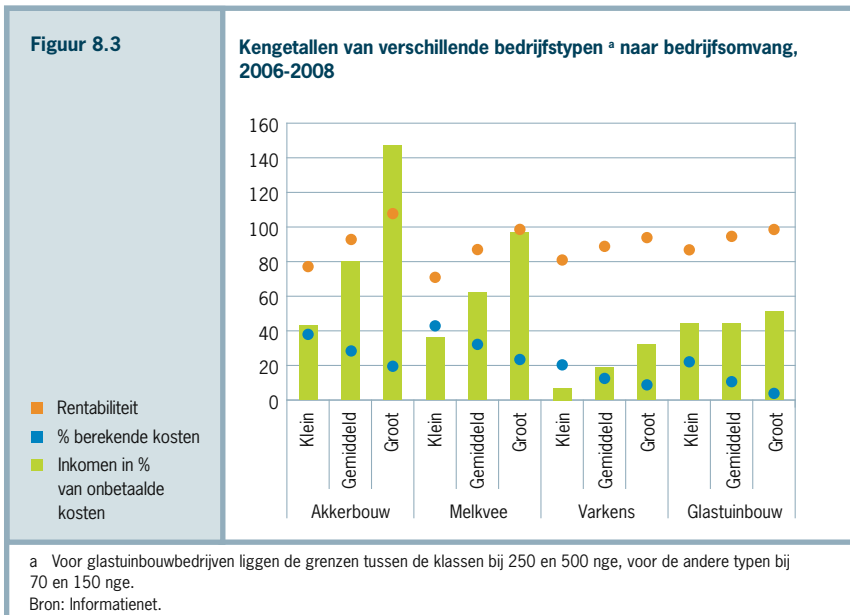
Bron: Informatienet.

Van de onbetaalde, berekende kosten van (eigen) arbeid en vermogen werd gemiddeld ruim de helft (51%) beloond. De mate waarin verschilt aanzienlijk tussen de bedrijfstypen. Ook het inkomen uit bedrijf in vergelijking met de totale opbrengsten van het bedrijf loopt sterk uiteen. Het laagst, met 5% of minder, komt deze 'inkomenscoëfficiënt' in deze jaren uit bij de bedrijfstypen met naar verhouding veel betaalde kosten, zoals de intensieve veehouderij en de glastuinbouwbedrijven. Maar ook de bloembollenbedrijven, die enkele matige jaren kenden, komen hier laag uit.

De inkomsten van buiten het bedrijf, onder meer uit arbeid, zijn een belangrijke aanvulling op het totale inkomen. In de periode 2006-2008 ging het gemiddeld om circa 17.500 euro, ruim een kwart van het totale inkomen. Dit gemiddelde staat overigens onder invloed van de sterke daling van aandelenkoersen (zie §8.2). In de regel is het aandeel van de inkomsten van buiten het bedrijf hoger op de kleinere bedrijven. De ondernemers en hun partners op deze bedrijven compenseren zo de onvoldoende verdien capaciteit van het bedrijf. In jaren met tegenvallende resultaten op ook grotere bedrijven, neemt de (relatieve) betekenis van de inkomsten van buiten het bedrijf automatisch toe. Dit geldt voor de jaren 2006-2008 vooral voor de intensieve veehouderijbedrijven.

Bedrijfsomvang veelzeggend voor bedrijfsresultaat

Naarmate bedrijven in de land- en tuinbouw groter zijn, wordt een groter deel van de (totale) kosten terugverdiend met opbrengsten. De opbrengsten-kostenverhouding (of de rentabiliteit) blijkt per bedrijfstype hoger te zijn voor de grotere dan voor de kleinere bedrijven (figuur 8.3). Het is een belangrijk motief voor de schaalvergroting in de land- en tuinbouw, waardoor met name de (vaste) kosten per eenheid product in de regel lager worden. Dit geldt vooral voor de (berekende) kosten van arbeid van de ondernemer. Door de lagere kostprijs ontvangt de ondernemer op grotere bedrijven doorgaans een hogere vergoeding voor zijn of haar geleverde arbeid en vermogen (zie ook Blokland, 2009).

Grote akkerbouwbedrijven realiseerden in de jaren 2006-2008 door onder meer relatief hoge prijzen van graan een meer dan kostendekkend resultaat en op de grote melkvee- en glastuinbouwbedrijven werden de kosten voor ongeveer 100% gecompenseerd door de opbrengsten. Bij de varkens- en glastuinbouwbedrijven zijn de verschillen in rentabiliteit tussen de kleine en de grote bedrijven duidelijk kleiner dan bij de akkerbouw- en melkveebedrijven. Laatstgenoemde bedrijven kunnen, bij een kleinere omzet en hogere solvabiliteit, met een lagere rentabiliteit functioneren dan de varkens- en glastuinbouwbedrijven. Ook bestaan de kosten van de akkerbouw- en melkveebedrijven voor een groter deel uit berekende, dus niet betaalde kosten.

De rentabiliteit van een bedrijf geeft aan of een bedrijf uiteindelijk al dan niet bedrijfseconomisch winstgevend is. Voor ondernemers met een bedrijf waarin de inzet

van eigen arbeid en vermogen essentieel is, kan het van belang zijn om aanvullend zicht te hebben op andere kengetallen van het bedrijf. Zo kan (ook) de mate waarin de onbetaalde (of berekende) eigen arbeid, grond en vermogen een beloning krijgt interessant zijn. Deze neemt overigens toe in samenhang met de rentabiliteit (figuur 8.3). In de periode 2006-2008 liep de mate van bedoelde beloning tussen de bedrijfstypen sterk uiteen - zelfs sterker dan de rentabiliteit - van 80% in de akkerbouw tot nog geen 20% in de varkenshouderij. Voor alle land- en tuinbouwbedrijven samen werd in 2006-2008 circa 50% van de onbetaalde kosten beloond. Zo'n situatie van 'onderbeloning' is weinig duurzaam en impliceert dat de komende jaren de nodige bedrijven niet overgenomen zullen worden, met name kleinere bedrijven.

Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de bedrijfstypen in het aandeel van de onbetaalde kosten in de totale kosten. In de glastuinbouw zijn de uitgaven voor betaalde arbeid, energie (gas) en zaai- en plantgoed naar verhouding fors, in de varkenshouderij domineren de uitgaven voor veevoer in het totaal van de (berekende en betaalde) kosten. Bij deze beide typen is de inzet van eigen vermogen en arbeid naar verhouding geringer dan in de akkerbouw en de melkveehouderij. Door een en ander zijn de aandelen van de berekende kosten in de akkerbouw en de melkveehouderij hoger dan in de glastuinbouw en de varkenshouderij (figuur 8.3). In de tweede plaats daalt het aandeel van de onbetaalde kosten naarmate bedrijven groter van omvang zijn. Grotere bedrijven schakelen in de regel meer betaalde arbeid in en ook de inzet van vreemd, geleend vermogen is groter.

Biologische bedrijven doen het goed

Het vergelijken van de resultaten van biologische met gangbare bedrijven kan op basis van de gegevens in het Informatienet alleen voor akkerbouw-/groentebedrijven en melkveebedrijven. Van de andere bedrijfstypen zijn er te weinig biologische bedrijven om een representatief beeld te geven. Voor de akkerbouw-/groentebedrijven zijn groepen bedrijven vergeleken met een zo gelijk mogelijke structuur; het areaal bestaat voor minstens 20% uit groenten en minimaal 50% van de opbrengsten wordt geleverd door gewassen.

Van zowel de gangbare als de biologische akkerbouw-/groentebedrijven zijn de resultaten in de periode 2006-2008 aanzienlijk beter dan in de periode 2003-2005 (tabel 8.6), waarbij de biologische bedrijven het resultaat sterker wisten te verbeteren dan de gangbare. De inzet van betaalde arbeid (in aje) is op de gangbare bedrijven duidelijk toegenomen, terwijl deze daalde op de biologische akkerbouw-/groentebedrijven. De reden is dat de oppervlakte van de gangbare bedrijven meer toenam dan van de biologische bedrijven. De groenteteelt die op beide groepen bedrijven in 2006-2008 ruim 40% van het bedrijfsareaal besloeg, zorgde bij beide voor ongeveer 60% van de opbrengsten.

In de melkveehouderij bleef het gemiddelde inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje in 2006-2008 op de biologische bedrijven ongeveer gelijk aan dat van de gangbare. Voor

beide groepen bedrijven steeg het inkomen, het verschil in ontvangen melkprijs is wel groter geworden. De biologische melkprijs steeg meer, vooral in 2008. Deze verhoging was mede een reactie op de hogere kosten van de biologische melkproductie door het achterblijven van de productie per koe (zie ook De Bont et al., 2009:32). In eerdere jaren was er nog enig overaanbod van biologische melk, waardoor een deel van deze melk in het gangbare circuit een bestemming moest vinden en (dus) geen meerprijs opleverde. Op de biologische bedrijven nam de oppervlakte voedergewassen, waaronder grasland, meer toe dan op de gangbare bedrijven. De stijging van het melkquotum per bedrijf is in beide groepen bedrijven ongeveer gelijk. De biologische bedrijven zijn daardoor wat betreft de melkproductie per hectare nog duidelijk extensiever geworden dan de gangbare. Per saldo zijn de biologische bedrijven in staat door de hogere prijs van de melk met een geringer melkquotum een ongeveer gelijk inkomen te realiseren als de gangbare bedrijven.

Tabel 8.6

Vergelijking resultaten van biologische en gangbare bedrijven, 2003-2008

	2003-2005		2006-2008	
	Biologisch	Gangbaar	Biologisch	Gangbaar
Akkerbouw-/groentebedrijven				
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	46,4	40,2	50,2	53,0
w.v. groenten (%)	38	40	43	43
Totaal aantal aje	3,1	2,7	2,8	3,4
Aantal onbetaalde aje	1,3	1,6	1,3	1,6
Opbrengsten/ha (1.000 euro)	5,7	6,7	7,2	8,4
Inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (1.000 euro)	18,1	22,9	77,0	54,3
Inkomen uit bedrijf in % van opbrengsten	8	13	28	20
Rentabiliteit (%)	85	85	108	100
Melkveebedrijven				
Oppervlakte voedergewassen (ha)	45,0	38,9	54,5	44,0
Melkquotum (1.000 kg)	336	500	397	580
Melkproductie per koe (1.000 kg)	6,4	7,6	6,2	7,9
Totaal aantal aje	1,5	1,6	1,6	1,6
Aantal onbetaalde aje	1,3	1,5	1,3	1,5
Fabrieksprijs melk per 100 kg melk	37,35	33,10	43,00	36,05
Inkomen uit bedrijf per 100 kg melk	12,05	9,20	13,55	11,30
Inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (1.000 euro)	32,8	30,8	41,4	43,5
Inkomen uit bedrijf in % van opbrengsten	23	22	23	24
Rentabiliteit (%)	79	79	83	86
Bron: Informatienet.				

Minder bedrijfstoelagen in vergelijking met andere EU-landen

Uit vergelijkingen tussen akkerbouwbedrijven en melkveebedrijven in enkele omliggende landen blijkt, dat in Nederland het aandeel van de bedrijfstoelagen in de opbrengsten per bedrijf lager is (tabel 8.7). Voor akkerbouwbedrijven hangt dat verschil in aandeel (en ook in de toeslagbedragen per hectare) samen met het (intensievere) bouwplan. De Nederlandse bedrijven telen naar verhouding minder granen, in andere landen is dat doorgaans het belangrijkste 'toeslaggewas'. Ook halen ze een groter deel van de opbrengsten uit andere gewassen, zoals poot- en consumptieaardappelen, uien en groenten. Hierdoor zijn de financiële opbrengsten per hectare in de Nederlandse akkerbouw aanzienlijk hoger. Het inkomen uit bedrijf van de Nederlandse akkerbouwers was in de jaren 2005-2007 duidelijk hoger dan van Deense, Duitse en Franse collega's die over meer grond beschikken. Alleen de akkerbouwers in het VK hebben, met per bedrijf ruim drie maal zoveel grond in gebruik, een hoger inkomen. De akkerbouwers in België, die per bedrijf ongeveer even veel grond gebruiken als de Nederlandse collega's, krijgen meer toeslagen; in combinatie met lagere kosten kunnen zij een hoger inkomen realiseren dan de Nederlandse akkerbouwers.

Voor de melkveehouderijbedrijven kan het lagere aandeel van de toeslagen in Nederland worden verklaard doordat in andere landen, naast de toeslag op basis van de oorspronkelijke melkpremie, hogere toeslagen voor dieren en gewassen worden ontvangen. Dat verschil hangt net als bij de akkerbouw samen met de structuur van de bedrijven. De Nederlandse melkveebedrijven zijn meer gespecialiseerd in de melkproductie dan de melkveehouders in andere EU-landen. De hogere opbrengsten per 100 kg melk zijn vooral een gevolg van hogere opbrengsten uit omzet en aanwas van vee en verkoop van (marktbaar) gewassen. De verschillen tussen de lidstaten in het aandeel van de toeslagen in de opbrengsten zijn hier wel kleiner dan bij de akkerbouwbedrijven. Het inkomen van de Nederlandse melkveehouders was in de jaren 2005-2007 hoog in vergelijking met omliggende landen, terwijl de bedrijven in Denemarken en het VK toch een aanzienlijk grotere melkveestapel hebben. In die zin presteerde de Belgische melkveehouderij, ondanks een gemiddeld duidelijk kleinere melkveestapel dan bijvoorbeeld in Nederland, relatief bijzonder goed.

Tabel 8.7		Kengetallen van akkerbouw- en melkveebedrijven in enkele EU-lidstaten, gemiddeld per bedrijf, 2005-2007				
	België	Den-emarken	Duitsland	Frankrijk	Nederland	Verenigd Koninkrijk
Akkerbouwbedrijven						
Aantal bedrijven	5.240	20.370	41.770	104.350	8.820	28.880
Aantal onbetaalde aje	1,3	0,7	1,3	1,3	1,3	1,1
Oppervlakte cultuurgrond	56	65	144	101	55	178
Opbrengsten (euro per ha)	2.800	2.360	1.800	1.570	4.420	1.620
w.o. toeslagen (%)	14	13	18	22	6	19
Inkomen per onbetaalde aje	40	18	29	27	37	47
Melkveebedrijven						
Aantal bedrijven	6.470	4.750	64.640	54.190	19.800	17.370
Aantal onbetaalde aje	1,6	1,3	1,5	1,6	1,5	1,6
Aantal melkkoeien	49	111	46	44	71	110
Melkproductie per koe	6.260	8.240	6.970	6.230	7.710	7.060
Opbrengsten (euro per 100 kg melk) ^a	50,40	45,20	53,60	51,40	44,30	38,70
w.o. melk (%)	62	69	61	60	73	73
toeslagen (%)	14	12	17	17	9	12
Inkomen per onbetaalde aje	37	32	29	19	39	39
a Exclusief intern verkeer veevoer.						
Bron: EU-FADN-DG Agri L-3.						

8.3.2 Actuele resultaten per bedrijfstype

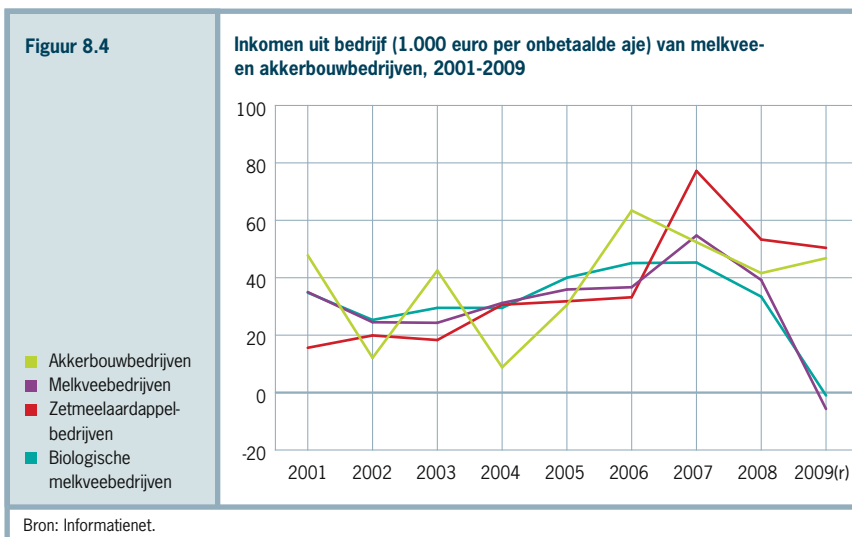
In december 2009 heeft het LEI gerapporteerd over de ontwikkeling van resultaten en inkomen (De Bont et al., 2009). Die resultaten zijn waar nodig bijgesteld met nieuwe informatie. De resultaten voor de belangrijkste bedrijfstypen worden in deze paragraaf kort besproken. Het centrale kengetal daarbij is het inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje. Een overzicht van de cijfers staat in tabel 8.8 aan het einde van deze paragraaf. Deze en andere cijfers zijn ook terug te vinden in BINternet op de LEI-website.

Teleurstellend resultaat melkveebedrijven

De melkprijs kwam in 2009 uit op gemiddeld 28 euro per 100 kg melk, ruim een kwart lager dan in 2008. Zo laag is de prijs sinds eind jaren zeventig niet meer geweest. De prijsdaling werd al ingezet in 2008 en zette zich tot halverwege 2009 gestaag voort. De prijsval werd mede veroorzaakt door een afnemende vraag naar zuivelproducten in 2009 door de economische recessie en productiestijgingen buiten de EU. Ook in Nederland nam de productie licht toe dankzij uitbreiding van het EU-quotum. Nederland is overigens een van de weinige lidstaten die het quotum geheel 'vol melkt', de sterk gedaalde melkprijs leidt in andere landen tot stagnatie van de productie.

De melkrijksdaling betekent voor het gemiddelde bedrijf een terugval van meer dan 55.000 euro in de melkopbrengsten. De vergoeding die de EU beschikbaar heeft gesteld ter compensatie van de lage prijzen (gemiddeld circa 1.000 euro per bedrijf) (PZ, 2010), is slechts een kleine pleister op de wonde. Een meevaller is de voerprijksdaling, maar gemiddeld bleef het voordeel hiervan beperkt tot ongeveer 12.000 euro. Omdat in Europees verband is besloten dat het melkquotum in 2015 wordt beëindigd, heeft het LEI besloten om vanaf 2009 afschrijvingen op melkquotum in rekening te gaan brengen, in 2009 gemiddeld krap 20.000 euro per bedrijf.

Het inkomen uit het bedrijf daalt al met al fors en is zelfs negatief: -6.000 euro per onbetaalde arbeidskracht (figuur 8.4). Zou de afschrijving niet in mindering zijn gebracht, dan zou dit inkomen uitkomen op 7.000 euro per onbetaalde aje. Het lage inkomen leidt tot forse ontsparingen per bedrijf.

Akkerbouwbedrijven: suikerbieten en uien belangrijk voor goed inkomen

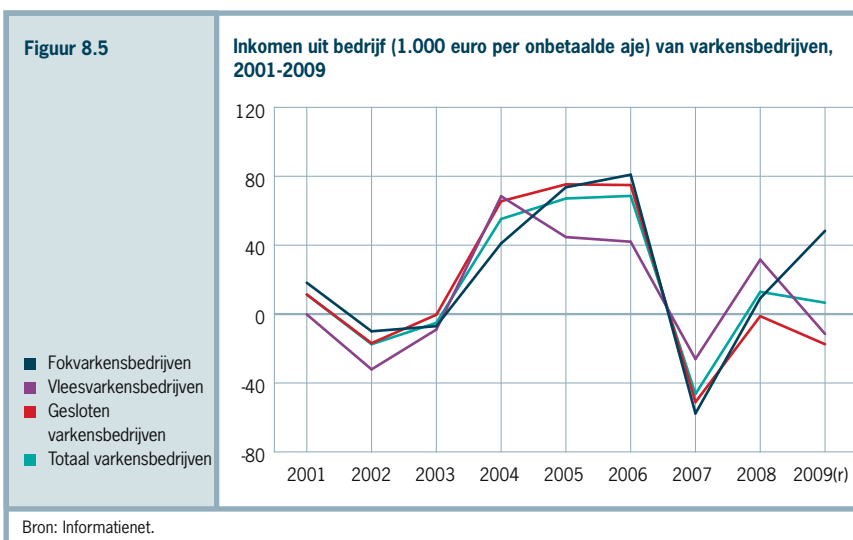
De productie (in kg) per hectare van de meeste akkerbouwgewassen was in 2009 hoger dan in 2008. Dit had lagere prijzen tot gevolg van de meeste producten, uien uitgezonderd. Toch is de verwachting dat het gemiddelde inkomen een klein plusje zal laten zien ten opzichte van 2008. Zo waren bij pootaardappelen de kg-opbrengsten in 2009 ongekend hoog, ook de kwaliteit was goed. Per hectare brengen de pootaardappelen in euro zodoende ongeveer evenveel op. De suikerproductie per ha laat al jaren op rij een stijging zien, zo ook in 2009. Doordat zowel het wortelgewicht als het suikergehalte erg hoog waren, lag de gemiddelde suikerproductie op ongeveer 14 ton per hectare. De prijs van suikerbieten bleef beter op peil dan op grond van de in 2006

genomen EU-besluiten kon worden verwacht. Het hoge suikerpercentage in combinatie met een hoge wereldmarktprijs van suiker speelt hierbij een rol. De uienprijzen zijn omhoog geschoten in vergelijking met vorig jaar. In combinatie met de goede productie betekent dit een goed jaar voor uientelers. De prijs voor zetmeelaardappelen ligt onder het prijsniveau van voorgaand oogstjaar. Mede hierdoor ligt het inkomen per onbetaalde aje voor de zetmeelaardappelbedrijven in 2009 naar verwachting lager dan het jaar ervoor, maar wel boven het niveau van het gemiddelde akkerbouwbedrijf. De rentabiliteit voor de akkerbouwbedrijven wordt geraamd op 92%, die voor de zetmeelaardappelbedrijven op 94%. Gemiddeld kunnen de akkerbouwbedrijven besparingen realiseren.

Resultaten varkenshouderij vallen tegen

Voor de meeste varkensbedrijven was 2009 een teleurstellend jaar. De verwachte verbetering van de bedrijfsresultaten en inkomens bleef achterwege. Alleen de fokvarkensbedrijven behaalden dankzij de hogere biggenprijzen betere inkomens dan in 2008 (figuur 8.5). De inkomens op de vleesvarkens- en gesloten varkensbedrijven daalden echter door de 10% lagere prijzen voor vleesvarkens. Voor de totale groep varkensbedrijven is de omzet en aanwas met 12% per bedrijf gedaald. De lagere prijzen van voer en mestafzet zorgden voor lagere bedrijfskosten, maar dat bood onvoldoende compensatie voor de lagere opbrengsten. De kostendekking van de varkensbedrijven is per saldo met 3 procentpunten gedaald tot 89%. Het inkomen uit bedrijf nam af tot gemiddeld 6.000 euro per onbetaalde arbeidskracht. In 2009 zijn de ontsparringen geraamd op 25.000 euro per bedrijf. Dit betekent dat voor het derde opeenvolgende jaar gemiddeld ingeteerd werd op het eigen vermogen. De ontsparringen waren in die periode het grootst bij de gesloten varkensbedrijven (gemiddeld 80.000 euro per jaar).

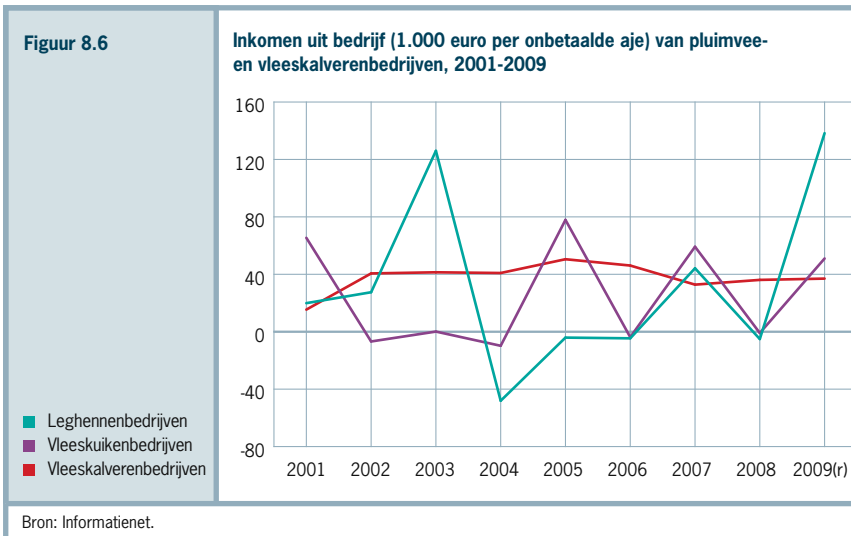
De teleurstellende inkomens in 2009 zijn vooral het gevolg van de lagere varkensprijzen. In het eerste kwartaal van 2009 ontwikkelden deze zich nog vrij gunstig, maar vanaf mei gingen ze omlaag. Het aanbod op de Europese markt was groot, waardoor verdere prijsstijgingen moeilijk te realiseren waren. Vooral in het vierde kwartaal vielen de opbrengstprijzen ver terug. De biggenprijzen waren in de eerste helft van 2009 ruim hoger dan voorgaand jaar. In navolging van de varkensprijzen, daalden ook de biggenprijzen scherp in het laatste kwartaal van 2009. Niettemin kwam de biggenprijs gemiddeld 8% hoger uit dan in 2008. De voerprijzen zijn in de loop van 2009 verder gedaald en waren op jaarbasis 18% lager dan in 2008. Dat bespaarde op jaarbasis per zeug ruim 100 euro voerkosten en per vleesvarken 40 euro. Het saldo per zeug is uiteindelijk hoger dan in 2008, per vleesvarken is het wel gedaald ondanks de lagere voerkosten.

Pluimveebedrijven fors herstel, vleeskalverenbedrijven vrij stabiel

De resultaten van de leghennenbedrijven zijn in 2009 duidelijk hersteld na het slechte jaar 2008. De kostendeckingsgraad steeg met 25 procentpunten naar 114%, het hoogste niveau sinds vele jaren. Dit was grotendeels te danken aan de gunstige ontwikkeling van de eierprijzen. De marktprijzen voor scharreleieren en kooieieren zijn op jaarbasis met respectievelijk 28% en 9% gestegen. Veel vraag kwam uit Duitsland, waar het verbod op kooihuisvesting leidde tot een productiedaling. In de eerste twee maanden van 2009 waren de eierprijzen wel iets lager dan vorig jaar, maar vanaf maart lagen de prijzen voortdurend hoger dan in 2008. Ook contractprijzen voor scharreleieren zijn in de loop van 2009 verhoogd. Meer scharrelkippenhouders hebben in 2009 voor grotere zekerheid gekozen door vaste prijsafspraken te maken met pakstations. Mede dankzij de 17% lagere voerprijzen zijn de bedrijfsresultaten en inkomens van leghennenbedrijven in 2009 flink gestegen (figuur 8.6). Daarmee kon gemiddeld een fors bedrag aan het eigen vermogen worden toegevoegd, na ontsparingen in het voorgaande jaar. De grotere kasstroom in 2009 geeft meer ruimte voor investeringen in alternatieve huisvesting van leghennen. Veel bedrijven zijn al omgeschakeld, want in 2009 is minder dan de helft van de eieren geproduceerd in legbatterijen. Tot het verbod op de kooihuisvesting per 2012 ingaat, zal echter nog een flink aantal bedrijven moeten investeren in andere huisvestingssystemen.

De vleeskuikenhouders hadden iets minder reden tot vreugde, al verbeterden ook hier de resultaten. De voerprijzen daalden, maar dat gold tevens voor de opbrengstprijzen (-6%). Begin 2009 was de prijsontwikkeling van vleeskuikens gunstig door de toegenomen consumptie.

Het grotere aanbod van vleeskuikens in de EU zorgde daarna voor druk op de prijzen in de supermarkten. Dit heeft doorgewerkt in de contractprijzen voor de kuikenhouders. Gunstig is dat de kosten voor de mestafzet verder zijn gedaald, omdat een deel van de pluimveemest wordt verbrand in de Biomassacentrale in Moerdijk. De kostendekking is met 4 procentpunten toegenomen tot 99% in 2009 (tabel 8.8). Het inkomen uit bedrijf steeg ruim 50.000 euro per onbetaalde arbeidskracht. Sinds 2002 is 2009 pas het derde jaar met een positief inkomen. In de overige jaren lagen de inkomens dicht bij het nulpunt (figuur 8.6) en werd flink ingeteerd op het eigen vermogen.

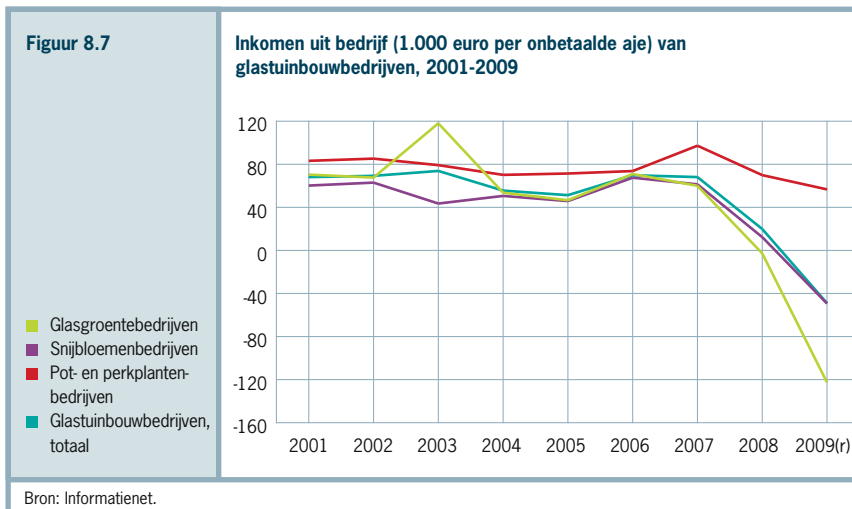
De resultaten van de vleeskalverenbedrijven zijn de afgelopen jaren vrij stabiel geweest. Voor 2009 is de rentabiliteit geraamd op 86%, evenals in 2008. De opbrengsten per bedrijf zullen iets toenemen bij gemiddeld gelijkblijvende kosten. De kosten voor huisvesting en energie zijn iets hoger geraamd, de afzetkosten voor kalvergier lager. Het inkomen uit het bedrijf zal daardoor toenemen tot 49.000 euro per bedrijf. De gemiddelde contractvergoeding is voor 2009 geschat op hetzelfde niveau als in 2008. Voor nieuw afgesloten contracten zijn iets hogere vergoedingen opgenomen, met de afspraak dat de slachtpremie, die vanaf 2010 is ontkoppeld en opgenomen in de toeslag per bedrijf, grotendeels wordt verrekend met de contractaanbieder.

Glastuinbouw: historisch lage bedrijfsresultaten en inkomens

In 2009 waren de bedrijfsresultaten en de inkomens van glastuinbouwbedrijven historisch

laag. Vooral de glasgroente- en snijbloemenbedrijven hadden te maken met sterk afgenomen opbrengsten door lagere verkoopprijzen. De kosten namen iets toe. Mede door meer lichtinstraling was de productie per m² ongeveer 2% hoger dan in 2008. De opbrengstprijzen daalden sterk en waren zeer laag. De oorzaken daarvan zijn een grotere (binnen- en buitenlandse) productie; versnippering in de afzet; ongunstige wisselkoersverhoudingen met als gevolg teruggang op belangrijke exportmarkten; en de wereldwijde economische malaise waardoor vooral luxe artikelen, waartoe bloemen en planten kunnen worden gerekend, minder werden afgenomen. Bij de belangrijke glasgroenten daalde de gemiddelde prijs, afhankelijk van de soort, tussen de 10% en 35% procent. Bij snijbloemen lagen de prijzen van belangrijke producten zoals rozen, chrysanten en tulpen tussen de 10% en 14% lager dan in 2008. De prijsdaling bij potplanten was minder groot (-2,5%), waarbij Phalaenopsis een negatieve uitzondering vormde: -15%. Door het gunstige voorjaars- en zomerweer was de vraag goed en namen de prijzen voor tuin- en perkplantenbedrijven met 6% toe.

In 2009 zijn voor het gemiddelde glastuinbouwbedrijf de kosten vrijwel gelijk gebleven. Door de eerder duurder afgesloten langlopende contracten namen de kosten van energie nog toe. Tuinders konden hierdoor niet optimaal profiteren van de lagere gasprijzen gedurende het jaar. Ook de kosten van rente en afschrijving stegen, terwijl de kosten van arbeid en de overige kosten iets daalden.

De ontwikkeling van de resultaten verschilt tussen bedrijven, maar gemiddeld daalden rentabiliteit en inkomen sterk (figuur 8.7). Vooral de glasgroentebedrijven gingen hard onderuit. Nadat in 2008 al was ontspaard, is dit het tweede achtereenvolgende jaar met (sterke) ontsparingen. De continuïteit van vele bedrijven is hiermee onzeker geworden.

Champignonbedrijven: inkomensdaling door lagere prijzen

De prijzen van champignons zijn gedaald vanwege een tegenvallende vraag. Vooral op belangrijke exportmarkten als Engeland moeten de Nederlandse champignons concurreren met Poolse. Door ongunstige koersverhoudingen tussen de euro, het Engelse pond, de Amerikaanse dollar en de Poolse zloty stond de concurrentiepositie van Nederland in 2009 onder druk. In combinatie met onder meer de afgenomen vraag naar verwerkte champignons, leidde dit tot hogere voorraden bij de verwerkingsbedrijven, waardoor aan teeltbedrijven productiebeperkingen werden opgelegd. Andere bedrijven stapten over naar een wat langer teeltschema om kosten te besparen en te anticiperen op de marktvraag. Hierdoor kon de prijsval enigszins worden beperkt. Producenten van champignons voor de industrie kregen tussen de 5% en 10% minder. Voor de telers van verse champignons was de prijsdaling iets groter. De infectiedruk was lager dan vorig jaar, wat de productie per m² gunstig beïnvloedde. De kosten voor compost en rente en afschrijving daalden, de kosten voor energie en arbeid stegen. De totale kosten bleven nagenoeg onveranderd ten opzichte van 2008. Per saldo leverde dit een achteruitgang in rentabiliteit op van ongeveer 7 procentpunten tot 93%. Het inkomen uit bedrijf was met 21.000 euro per onbetaalde aje zo'n 28.000 euro lager dan in 2008.

Matige resultaten opengrondsgroentebedrijven

De opengrondsgroentebedrijven produceren hoofdzakelijk voor de Nederlandse versmarkt en telen intensieve gewassen als aardbeien, asperges, diverse koolsoorten, prei, sla en witlof. In 2009 waren de resultaten van de bedrijven gemiddeld weinig rooskleurig, maar afhankelijk van de geteelde gewassen zijn de verschillen tussen de bedrijven aanzienlijk. De productie per hectare was over het algemeen redelijk tot goed en zo'n 3% lager dan in 2008. De prijzen bleven gemiddeld 1% achter bij 2008. De kosten per bedrijf kwamen 1,5% hoger uit, vooral als gevolg van gestegen kosten van grond, gebouwen en machines. De rentabiliteit en het inkomen zijn opnieuw gedaald, naar een niveau dat dit decennium nog niet is voorgekomen (figuur 8.8).

Fruitteelt: inkomens onder druk

De Europese productie van Elstar was in 2009 hoger dan het jaar ervoor. In combinatie met voorraden appels uit het vorige teeltjaar zorgde dit voor lage prijzen. Duitsland, een belangrijke afnemer, kende ook een grote productie, waardoor er weinig vraag was vanuit dat land. De Nederlandse voorraad Elstar was per 1 april 2010 nog 15% hoger dan het jaar ervoor. De verwachtingen voor de rest van het afzetseizoen zijn daarom niet erg veelbelovend. Ook de perenprijzen hebben te lijden onder de hoge productie, in Nederland was deze bijna twee keer zo hoog als in 2008. De voorraad op 1 april 2010 was nog ongeveer drie keer zo groot als in 2009, de vooruitzichten voor de rest van het afzetseizoen lijken iets te verbeteren. Daar ook de kosten toenamen, vooral als gevolg van meer plukarbeid, is het geraamde inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje fors lager dan vorig seizoen (tabel 8.8).

Mede als gevolg van de lage prijzen dit seizoen worden door de fruitsector initiatieven genomen om te komen tot een betere bundeling van de afzet. Zo wordt getracht een telersvereniging voor Conference op te zetten en heeft de Nederlandse Fruittelers Organisatie een onderzoek laten doen naar nieuwe afzetstrategieën.

Bloembollenbedrijven opnieuw in de rode cijfers

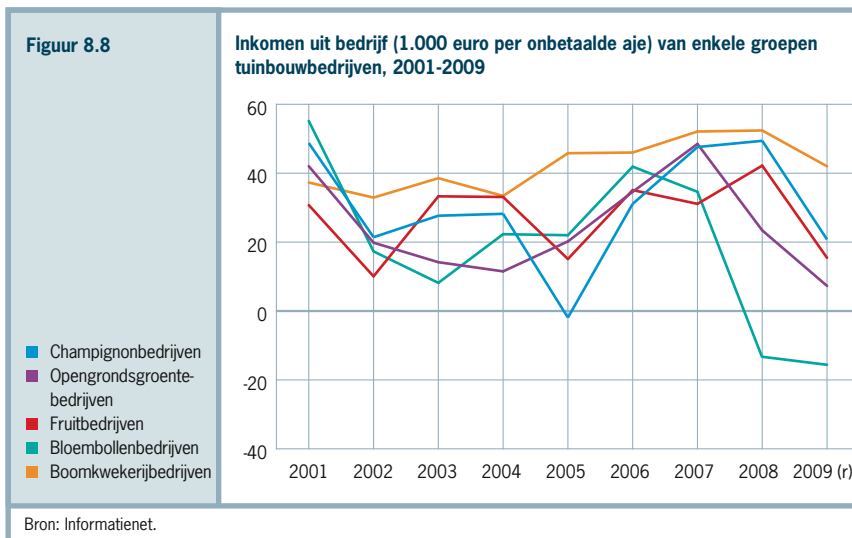
Het areaal bloembollen is in 2009 gemiddeld ruim 3% afgenomen. Bij tulpen was er nog wel een kleine uitbreiding, maar vooral het areaal lelies nam af (-15%). De productie van de voorjaarsbloeiërs (zoals tulp, narcis en hyacint) was erg goed door het bijzonder mooie groeiseizoen. In combinatie met de slechte prijsvorming van de snijtulpen in 2009 resulteerde dit bij tulpenbollen echter in een overaanbod en fors lagere prijzen dan in 2008. Bij de zomerbloeiërs (zoals lelie en gladiool) was de productie normaal. Mede door de krimp van het areaal werden vrijwel alle leliebollen verkocht tegen beduidend hogere prijzen dan in 2008. Per saldo is de verwachting dat de opbrengst per hectare bloembollen gelijk zal zijn aan die in 2008. Voor de kosten per hectare wordt een lichte stijging voorzien. Hierdoor zal de rentabiliteit op nagenoeg hetzelfde lage niveau blijven als in 2008 en moet het inkomen nog steeds met rode cijfers worden geschreven (tabel 8.8, figuur 8.8).

Resultaten boomtelers iets lager

Het areaal boomkwekerij is in 2009 opnieuw toegenomen, vooral van vruchtbomen, sierconiferen en overige sierheesters en klimplanten. Alleen het areaal bos- en haagplantsoen laat een daling zien. Het jaar 2009 kenmerkte zich door goede groeiomstandigheden, al waren er in het zuiden van Nederland wel bedrijven met vorstschade. Het mooie weer in het voorjaar van 2009 was gunstig voor de afzet op de consumentenmarkt. De export kwam door relatief koud weer in enkele afzetgebieden, zoals Oost-Europa en Scandinavië laat op gang. Dat leidde tot een achterstand in de export die later niet meer volledig is ingelopen. De export naar Duitsland en Oost-Europa was goed. De opleving van de economie heeft daar geleid tot een toename van de vraag. Minder goed was de export naar het Verenigd Koninkrijk en Ierland, mede veroorzaakt door ongunstiger wisselkoersverhoudingen.

De opbrengsten op boomkwekerijbedrijven in 2009 zijn toegenomen, maar blijven achter bij de geconstateerde groei in de bedrijfsomvang. De kosten zijn in 2009 sterk gestegen, waardoor de rentabiliteit uitkomt op 96%. Alhoewel het inkomen is gedaald, is dit ten opzichte van de andere tuinbouwtakken redelijk stabiel (figuur 8.8).

8

Tabel 8.8

Resultaten van groepen land- en tuinbouwbedrijven, 2008 en 2009

	Opbrengst/ 100 euro kosten		Inkomen uit bedrijf (1.000 euro per onbetaalde aje)		Besparingen (1.000 euro per bedrijf)	
	2009 (r)	mutatie t.o.v. 2008	2009 (r)	mutatie t.o.v. 2008	2009 (r)	mutatie t.o.v. 2008
Totaal land- en tuinbouw	82	-7	4	-21	-30	-25
Melkveebedrijven ^a	69	-20	-6	-45	-44	-62
Vleeskalverenbedrijven	86	+0	37	+1	-2	+5
Varkensbedrijven	89	-3	7	-6	-25	-5
w.v. fokvarkensbedrijven	98	+7	48	+39	23	+49
vleesvarkensbedrijven	84	-11	-12	-44	-31	-35
gesloten varkensbedrijven	86	-5	-18	-17	-68	-18
Leghennenbedrijven	114	+25	138	+143	129	+193
Vleeskuikenbedrijven	99	+4	51	+52	13	+56
Akkerbouwbedrijven	92	+1	47	+5	10	+5
w.v. zetmeelaardappelbedrijven	94	-4	50	-3	26	+15
Glastuinbouwbedrijven	84	-8	-63	-60	-168	-91
w.v. glasgroentenbedrijven	76	-14	-127	-105	-267	-181
snijbloemenbedrijven	81	-9	-63	-54	-172	-74
pot- en perkplantenbedrijven	97	-2	30	-11	-34	-13
Champignonbedrijven	93	-7	21	-28	.	.
Opengroondsdroentebedrijven	83	-4	7	-16	.	.
Fruitbedrijven	82	-11	15	-27	.	.
Bloembollenbedrijven	84	+0	-15	-3	.	.
Boomkwekerijbedrijven	96	-4	42	-10	.	.

a Vanaf 2009 wordt afgeschreven op melkquotum.
Die kostenpost drukt het inkomen van het gemiddelde melkveebedrijf met ongeveer 20.000 euro per bedrijf.

Bron: Informatienet.

8.4 Balans en financiering

Het ministerie van LNV streeft naar 'verduurzaming' van het agrarisch productieproces, waarvoor onder andere investeringen in stallen, kassen, machines en installaties van belang zijn. De indicator *Duurzame investeringen in % van totale investeringen* is ontwikkeld om de voortgang hierin inzichtelijk te maken. Voor de invulling van deze indicator zijn twee investeringsniveaus opgesteld, de totale investeringen in de Nederlandse land- en tuinbouw, inclusief visserij, en de investeringen in duurzame productiemiddelen. Onder de laatste vallen ondermeer Groenlabel kassen, ammoniakarme rundveestallen en ammoniakarme en diervriendelijke varkensstallen. De referentiewaarden zijn gebaseerd op de situatie in 2007.

In 2007 was van de helft van het totaal aan investeringen duurzaam (tabel 8.9). De streefwaarde voor dit aandeel is 60% in 2012. Gegevens over de ontwikkelingen in 2008 (en 2009) zijn nog niet beschikbaar. Gegevens uit het Informatienet duiden er wel op dat de gemiddelde investeringen per bedrijf in gebouwen, installaties en werktuigen in 2008 op een iets hoger niveau lagen dan in 2007.

Tabel 8.9		Beleidsindicator duurzame investeringen	
	Referentiewaarde 2007	Streefwaarde 2012	
Totaal investeringen	€ 4 mld.	€ 4 mld.	
Totaal duurzame investeringen	€ 2 mld.	€ 2,5 mld.	
Verhouding	0,50	0,60	

Meer innoverende bedrijven

Nieuwe producten, productietechnieken, organisatievormen van bedrijven, arbeidsorganisatie en afzet, en marketingmethoden worden gezien als belangrijke factoren die bepalend zijn voor de concurrentiekracht. Voortdurende innovatie heeft gezorgd voor stijgende productiviteit, een concurrerende agrarische sector en meer keuze uit veilige en gezonde producten voor consumenten. Innovaties leveren ook een belangrijke bijdrage aan de duurzaamheid van de productie. Innovatie wordt ook steeds vaker in verband gebracht met de *licence to produce*.

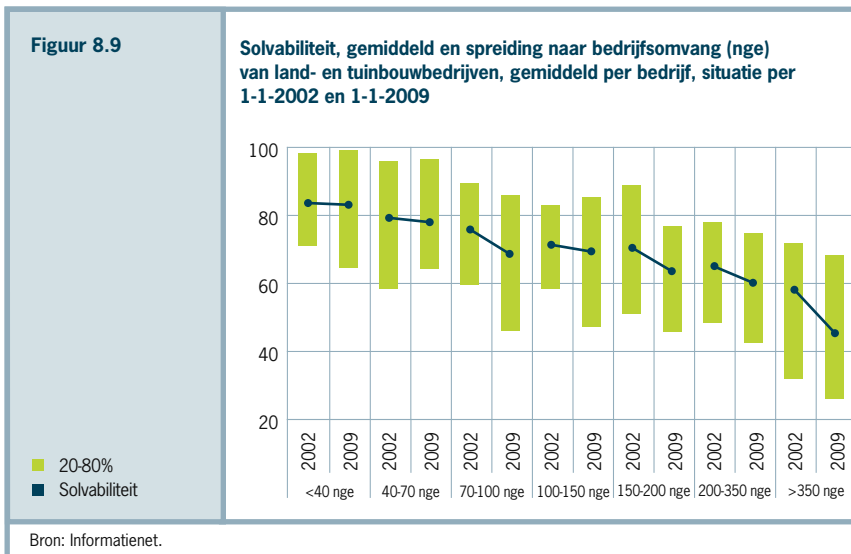
Het percentage 'innoverende' agrarische bedrijven wordt als beleidsindicator in de LNV-begroting gebruikt. Het betreft bedrijven die een technologische innovatie of bedrijfsvernieuwing hebben uitgevoerd: een voor het bedrijf belangrijke vernieuwing in de producten of de productiemiddelen. Dit zijn niet alleen de echte 'innovatoren', die als eerste een nieuw product op de markt brengen of een nieuw productiemiddel in gebruik nemen, maar ook de 'volgers' (zie Van Galen en Ge, 2008). De streefwaarde die LNV hanteert is 15%. In de jaren 2003-2007 werd deze streefwaarde niet gehaald, maar lag het percentage tussen de 6 en 13. In 2008 kwam het percentage uit op 18,4. Deze toename heeft waarschijnlijk deels te maken met de relatief goede bedrijfsresultaten in 2007 in bepaalde sectoren, bedrijven hebben toen de kans aangegrepen om te vernieuwen. Ook het beleid van de overheid heeft invloed op het gedrag van ondernemers. Zo worden luchtwassers in de intensieve veehouderij ondermeer gestimuleerd via de MIA/VAMIL-regeling. Een breed scala aan vernieuwingen vindt plaats op de bedrijven, van melk- en mestrobots tot verbeteringen aan kassystemen; van gps-techniek in de akkerbouw tot nieuwe rassen en soorten, en het stoppen met castreren in de varkenshouderij.

Solvabiliteit

Het aandeel van het eigen vermogen in het totale vermogen per bedrijf, ofwel de solvabiliteit, is vanaf 2001 gedaald (figuur 8.9). De solvabiliteit van de grotere bedrijven is lager dan van de kleinere en de daling van de solvabiliteit in de jaren 2001-2008 is in de regel groter naarmate de bedrijven groter zijn (in nge). De ontwikkeling van de solvabiliteit hangt met verschillende zaken samen. Zo neemt het aandeel vreemd vermogen vaak vooral toe omdat nieuwe leningen worden aangegaan om bedrijfsinvesteringen te financieren. Het aandeel eigen vermogen kan toenemen door reserveringen (besparingen) uit het inkomen en door waardestijgingen van activa in het bedrijf. De herwaardering van grond de afgelopen jaren heeft in die zin een gunstig effect op de solvabiliteit van de land- en tuinbouwbedrijven. De waardevermindering van melkquota sinds 2006 werkt de andere kant op (melkveehouders zijn sterk vertegenwoordigd in de groep 70-110 nge). De sterkere daling van de solvabiliteit op de grotere bedrijven kan vooral worden verklaard door de grote investeringsomvang. Voor de bedrijven vanaf 350 nge, dit zijn voor het merendeel tuinbouw- en intensieve veehouderijbedrijven, geldt verder dat de waardestijging van grond relatief gezien een minder groot positief effect heeft op het eigen vermogen dan voor de kleinere, overwegend grondgebonden bedrijven.

Ondanks de vermindering van de solvabiliteit vanaf 2001 ligt deze, de grote bedrijven (vanaf 350 nge) uitgezonderd, gemiddeld in alle groepen nog op 60% of ruim daarboven. Bedrijven met een solvabiliteit van minder dan 50% komen bijna alleen voor onder de grote bedrijven. Een solvabiliteit van minder dan 40% is bij deze bedrijven inmiddels al geen uitzondering meer. Dit maakt deze bedrijven kwetsbaar voor schommelingen in de resultaten.

Naast een kleinere of grotere daling van de solvabiliteit in alle bedrijfsgrootteklassen, is de spreiding in solvabiliteit in (vooral) de groepen met de kleinere en middengrote bedrijven toegenomen. Figuur 8.9 toont deze spreiding, waarbij 60% van de bedrijven in het staafdiagram valt (de zogenaamde 20-80% waarneming) en 20% van de bedrijven daar boven respectievelijk onder zit. De spreiding is vooral toegenomen omdat de 20% ondergrens in 2008 lager ligt dan in 2001. Deze grens wordt vooral bepaald door bedrijven die fors hebben geïnvesteerd in bedrijfsuitbreiding en door jonge ondernemers die het bedrijf vrij recent hebben overgenomen. De bovengrenzen per grootteklasse worden veelal bepaald door bedrijven met oudere ondernemers die de laatste jaren weinig hebben geïnvesteerd, bijvoorbeeld omdat er geen opvolger is.

Investeringen en schulden

In 2008 werd per bedrijf gemiddeld bijna 80.000 euro geïnvesteerd (tabel 8.10). Gegeven de inkomensontwikkeling dat jaar werd relatief veel geïnvesteerd door melkvee- en vleeskuikenbedrijven en weinig door akkerbouw-, varkens- en legpluimveebedrijven. In de glastuinbouw daalden de investeringen sterk, na een recordniveau in 2007, tot ongeveer het niveau in de jaren voor 2007. Het bedrag aan langlopende schulden liep in 2008 met bijna 40.000 euro per land- en tuinbouwbedrijf op, gemiddeld is dus de helft van de investeringen uit eigen middelen gefinancierd.

Tussen de bedrijven zijn er grote verschillen in de investeringsomvang en de financieringswijze. Meer dan de helft van de bedrijven investeerde in 2008 minder dan 25.000 euro. Deze bedrijven zijn overwegend 'desinvesteerders'; er is voor een groter bedrag aan activa verkocht dan gekocht (waarbij geen rekening is gehouden met afschrijvingen). Gemiddeld bedroeg de desinvestering 35.000 euro. Door de verkoop van activa, zoals grond en productierechten, zijn de langlopende schulden met gemiddeld ongeveer 20.000 euro verlaagd. Ongeveer driekwart van deze bedrijven was in de gelegenheid de schulden door aflossingen te verlagen. Ook de meeste bedrijven die 25.000 tot 100.000 euro investeerden konden de schuldenlast verminderen, gemiddeld met circa 20.000 euro per bedrijf. Voor deze bedrijven zal in de regel gelden dat het bedrijfsresultaat, eventueel aangevuld met het inkomen van buiten het bedrijf, hiertoe ruimte bood. Alleen voor de groep grote investeerders geldt dat de schuldenlast toenam, gemiddeld meer dan 250.000 euro. Dit is een aanzienlijk bedrag, ook in verhouding tot de bestaande schulden van ruim 1 mln. euro. Overigens nam de schuldenlast niet toe op alle bedrijven die meer dan 100.000 euro investeerden.

Tabel 8.10

Kenmerken bedrijven naar investeringen en ontwikkeling langlopende schulden (verdeling in % van totaal), 2008

	Investerings (1.000 euro)				Totaal
	<25	25 - 50	50 - 100	>100	
Aantal bedrijven (%)	51	14	13	22	100
Totaal investeringen/bedrijf	-35	36	70	384	79
Langlopende schulden	340	514	720	1.055	568
Mutatie langlopende schulden	-21	-23	-19	+259	+39
Verdeling van bedrijven naar mutatie langlopende schulden					
Afname < -50.000	8	2	3	3	16
Afname 0 - 50.000	29	7	5	3	44
Toename 0 - 50.000	12	4	4	3	22
Toename > 50.000	2	1	2	13	18
Bron: Informatienet.					

Meer dan een kwart van deze groep was nog in staat de schuldenlast te verlagen, de helft zelfs met meer dan 50.000 euro. Het inkomen van deze bedrijven in 2008 moet zo hoog zijn geweest dat dit mogelijk was.